

Müller, Jan-Werner, 2016. *Vad är populism? En essä. Göteborg: Daidalos.*

Anmälan av Sara Kalm

Jan-Werner Müllers essä har redan rönt uppmärksamhet i den offentliga debatten i flera länder. I Sverige har den bland annat recenserats och omskrivits i några av de större dagstidningarna och Müller har också bjudits in till olika seminarier. Intresset är högst förståeligt. Viljan att förstå populismen är stor efter många framgångsrika år för högerpopulister runt om i Europa. Essän vittnar också om en bred kunskap om populismens yttringar både historiskt och i dag, den driver en intressant tes och vill samtidigt göra avtryck i förd politik. Dessutom är den tillgängligt skriven (till svenskan fint översatt av Hillevi Jonsson). Jan-Werner Müller, professor i statsvetenskap vid Princeton, har tidigare skrivit böcker om bland annat antidemokratiska strömningar i 1900-talets politiska idéhistoria (Müller 2013). Han bidrar dessutom med samtidskommentarer till dagstidningar och magasin inom de engelska och tyska språkområdena, och det är tydligt att denna essä också är skriven för en bredare läsekrets.

Essän ska dock också läsas som ett inlägg i den akademiska debatten om populism. Under senare decennier har vi sett en politisk utveckling i Väst- och Östeuropa, men även i Ryssland, Latinamerika och på senare tid inte minst USA, som föranlett ett ständigt ökande intresse för populism som företeelse och idé. Populismstudier har vid det här laget vuxit till ett brett och vittförgrenat fält, där olika forskare utforskar ämnet ur empiriska, politisk-teoretiska och inte minst begreppsutredande perspektiv. Ämnet är mer än de flesta av sådan karaktär att forskare inte kan hålla sig strikt till *antingen* dess teoretiska implikationer *eller* dess empiriska manifestationer, utan i stället måste röra sig fram och tillbaka mellan dessa. Müllers bok är inget undantag i detta avseende.

Texten är uppdelad i tre huvudsakliga avsnitt. Det första handlar om hur populism ska förstås teoretiskt, det andra om hur populister styr om och när de kommer till makten, och det tredje behandlar vilka strategier som bör användas för att bemöta populister demokratiskt. Vart och ett inleds med att författaren presenterar och bemöter några vanliga "sanningar" och ofta förekommande argument inom både akademisk och dagspolitisk debatt innan han går över till att redogöra för den egna ståndpunkten. På så vis besvarar Müller lika mycket frågan om vad populism *inte* är som vad den är.

Den teoretiska debatten präglas av stor oenighet både i hur populism ska definieras och hur den förhåller sig till den moderna representativa demokratin. Enligt somliga är den en ideologi med ett antal beståndsdelar, enligt andra rör det sig snarare om en politisk "stil" som utmärks av karismatiskt ledarskap, etablissemangskritik och en upptrissad retorisk kombination av utopi och undergångsvisioner. För en del är populismen demokratiens patologiska avart, för andra kan den snarare vitalisera demokratin genom att påminna om dess ursprung i folkviljan. Müller menar att svårigheterna att ringa in begreppet har lett dels till att en alltför bred flora av politiska rörelser och fenomen betecknats som populism, dels till att en rad missförstånd därför uppstått angående fenomenets betydelse för bland annat demokratin.

I själva verket, menar Müller, har populismen varken mer eller mindre än *två* grundläggande beståndsdelar, som måste finnas närvarande oavsett tidsperiod och plats och oavsett om vi talar om vänsterpopulism eller högerpopulism. Den ena, den mest välkända, är dess kritik av det politiska etablissemanget. Populister drar som bekant en skarp gräns mellan vanligt folk och eliter, och menar sig föra de förras talan gentemot de senare. Den andra, menar han, är dess antipluralism. "Det jag skulle vilja kalla alla populisters *kärnspråk* lyder ungefär så här: 'Vi – och bara vi – representerar det äkta folket.'" Detta, menar

Müller vidare, är avsett ”som ett moraliskt uttalande och inte som ett empiriskt” (s. 29). På ett annat ställe förklarar han att populism inte innebär en viss politik, utan en viss *uppfattning* om politik ” ... enligt vilken ett moraliskt rent, homogent folk alltid står emot omoraliska, korrupta och parasitära eliter – och de här eliterna hör egentligen över huvud taget inte till folket” (s. 47–48). De här två kriterierna använder Müller för att skilja ut populisterna från icke-populisterna med delvis oväntade resultat.

Det unika med populisterna är alltså enligt Müller inte att de gör sig till talespersoner för ”folket” – många legitima rörelser som velat föra marginaliserade gruppers talan har uttryckt sig i liknande termer (”Vi är också folket! Glöm inte oss”) – utan att de lägger monopol på att representera folket. I populisternas föreställningsvärld är de själva de *enda* rättmätiga företrädarna för folket, *alla* övriga representanter är på ett eller annat sätt illegitima. De som ifrågasätter detta deras anspråk straffar själva ut sig från ”det äkta” folket och blir inte sällan stämplade som folkförrädare. Oavsett om politiken i övrigt är höger eller vänster, och oavsett om man drar gränsen på exempelvis ekonomiska eller nationalistiska grunder, så är ett viktigt kriterium för att räknas in på det goda folkets sida att man inte ifrågasätter. Det är denna egenskap som gör alla optimistiska försök att se populismen som ett välgörande ”korrektiv” till demokratin naiva. Anspråket på exklusiv representativitet innebär att alla meningsavvikelse anses illegitima, och det är detta som gör populismen avgjort odemokratisk enligt Müllers analys.

Av detta följer en intressant analys av deltagandets och ledarskapets roll. På ytan kan det verka som om aktivt deltagande är vad populisterna vill uppnå. Kritiken mot etablisemanget handlar ju ofta om att politiker fjärrmat sig så långt ifrån folket att de inte längre vet vad det vill, och därför driver en politik som går emot dess intressen. Men, menar Müller, i själva verket är folkets roll oerhört

passiv och ofta begränsad till acklamation. Det finns hos populisterna inget intresse för att öppna ta reda på vad folket egentligen vill, att undersöka hur många som är för och emot ett visst förslag eller på något annat sätt låta människor komma till tals. I de fall man förespråkar folkomröstningar, så gör man det enbart för att dessa ska bekräfta den ståndpunkt man redan mejslat ut. Det sanna, äkta, folket antas stå över splittringar och åsiktskillnader, det är homogent i fråga om både intressen och identitet. Det är folksjälens snarare än opinionen som man intresserar sig för. Och ledarens roll och speciella färdighet är att känna denna folksjäl och göra sig till uttolkare och representant för den. Det är därför också missvisande att fokusera på karismatiskt ledarskap som kännetecken för populisterna. Det är inte karisman utan anspråket på att stå i en närmast mystisk förbindelse med folksjälens som utmärker det populistiska ledarskapet.

Silvio Berlusconi är ett talande exempel. Han lät sig gärna applåderas av sina partivänner men ville ogärna att de skulle blanda sig i: Forza Italia kontrollerades helt av honom själv. Idealmedborgaren, utslutande företrädare av Berlusconi, skulle inte demonstrera och göra väsen av sig utan stanna hemma och titta på någon av hans egna tv-kanaler. De som opponerade sig misstänkliggjordes som kommunist eller illegala invandrare och kunde inte tillhöra det sanna italienska *popolo*.

Den populistiska kritiken möjliggörs av den moderna demokratin representativa funktionssätt. Müller lutar sig mot Bernard Manin och argumenterar med dennes hjälp för att representation inte i sig själv utgör en demokratisk princip. Den må vara oundgänglig av bland annat praktiska skäl, men den är till sin natur aristokratisk snarare än demokratisk. Det är viktigt att inse att den representativa demokratin alltid kommer att vara sårbar för kritik som inriktar sig på det utrymme som med nödvändighet uppstår mellan representant och de representerade. Och detta är i sin normala form välgörande för

demokratin, menar Müller, självklart måste man se till så att inte makteliter svävar iväg allt längre från dem i vilkas namn de regerar. Det är när denna kritik paketeras i populistisk form som man bör bli orolig, när ifrågasättandet av eliterna knyts till en föreställning av folket som enhetligt och moraliskt rent och därmed till en antipluralistisk intolerans mot såväl meningsmotståndare som krav på intern debatt.

Och det finns verkligen anledning till oro. I det avsnitt som berör populistisk politik i praktiken avvisar författaren föreställningen att populisterna är odugliga vid makten. Föreställningen (eller förhoppningen) är att förtrollningen hos väljarna bryts när deras företrädare ses delta i det vardagliga politiska arbetet, i kompromissandet och kohandlandet, och att populisterna mister sitt moraliska trumfkort när de själva blir en del av det politiska etablissemangen. I själva verket regerar populisterna ofta effektivt och till stor skada för demokratin. De samlar alltmer makt i sina egna händer, inskränker rättigheter som åsikts- och mötesfriheten och nedmonterar demokratiska institutioner en efter en – och de gör det vanligen i demokratins namn. De lyckas också ofta med konststycket att framställa sig som förföljda minoriteter och skylla alla misslyckanden på yttre konspirationer och tidigare eliter, även när de själva innehaft makten en längre tid.

Müller urskiljer tre typiska populistiska strategier. De siktar ofta in sig på att ta statsförvaltningen i besittning genom att tillsätta sina egna på alla viktiga poster. De försäkrar sig också om lojaliteten hos de breda lagren av anhängare genom att ge dem olika förmåner (massklientelism). Genom att fortsätta framställa dessa som "det äkta" folket, och genom en taktisk användning av skattepolitik och EU-bidrag, försäkrar man sig både om fortsatt stöd och villighet att se mellan fingrarna med de populistiska företrädarnas egen klåfingrighet och korrupktion. Slutligen försöker man tysta oppositionella röster genom att slå ner på civilsamhällets organisationer. Både i

Ryssland och i Ungern stämplas ifrågasättande organisationer som utländska agenter, och de kan förlora eventuella bidrag. Genom dessa tillvägagångssätt, menar Müller, "skapar en populistisk regim det folk i vars namn den alltid talat och agerat". Alltså ser vi i Ungern och Polen att "Fidesz-staten och PiS-staten genererar ett Fidesz-folk och ett PiS-folk" (s. 85).

I bokens sista avsnitt går författaren in på frågan om hur man ska bemöta, det vill säga bekämpa, populismen. Det här avsnittet är lite mindre tydligt än de föregående, men om jag förstår Müller rätt så varnar han för att bemöta populisterna med deras egna medel. Man ska inte förbjuda politiska partier eller stänga dem ute från politiska debatter. Sådant agerande bekräftar populisternas bild av att "åsiktseliterna" inte tillåter avvikande åsikter. Men dessutom vore det liktydigt med att, liksom populisterna själva, utestänga någon på moraliska grunder. Något annat man ska undvika är att söka lösningen av politiska problem i en förment neutral teknokrati, vilket är en hållning som inte minst EU:s institutioner intagit, nu senast i samband med eurokrisen. Medan populisterna menar att det bara finns en folkvilja, menar teknokraten att det bara finns en rationell politisk lösning. "Annorlunda uttryckt är såväl teknokrati som populism i sin inre logik anti-pluralistisk" (s. 133). Inte heller är en kontrapopulism från vänstermodellen, menar Müller, som ser ett Europa kluvet mellan vänster- och högerpopulism med konkurrerande anspråk på exklusiv representation som ett "mardrömsscenario" (s. 142).

Müller betonar i stället vikten av att konfrontera populisterna och kontinuerligt "ta debatten" med dem, inte minst för att få rätt på fakta. Man ska också eftersträva ett tonläge som varken polariserar eller moraliserar, så att debatter kan gå ut på att nyktert diskutera olika alternativa synsätt och lösningar på till exempel integrationsfrågan. Utöver detta menar författaren, aningen mindre konventionellt, att man kan sträva efter att ytterligare demokratisera EU och därmed ge upp en del

av den nationella demokratin till förmån för en överstatlig dito.

Müllers essä är den särskilda och värdefulla typ av text som både är tillgänglig nog för grundutbildningen och originell nog att bidra till den akademiska debatten. Enligt min mening är essäns främsta teoretiska bidrag den skarpa analysen av populismens antipluralism, dess politiska konsekvenser och de hot som den innebär för demokratin. Essän är också givande på så vis att den med stor skärpa analyserar och avskriver ett antal vanliga föreställningar i populismdebatten.

Müllers tankar om populisternas etablissemangskritik är mindre utvecklade. Detta beror möjligen på att etablissemangskritiken är mycket mer välkänd och omskriven och ofta ensam antas utmärka populismen. Man hade dock önskat att Müller gått mer in på vilka eliter det är som kritiseras. Han uppehåller sig nästan uteslutande vid den politiska eliten, och bortser därmed från flera intressanta frågor. Till exempel hur det kommer sig att den ekonomiska eliten oftast kommer så lindrigt undan. Och hur populisterna kan fösa ihop så många olika grupper under rubriken "eliter", trots att många av dem har föga reell makt. Här tänker jag snarast på vad som stämplas som "åsiktseliten" och som kan inbegripa allt från svenska akademiledamöter till universitetslektorer, frilansjournalister och teaterintresserade. Detta senare pekar på att det ofta inte är eliterna i sig själva utan eliternas *normer* som populisterna är emot, vilket inte ryms i Müllers analys.

För Polens Witold Waszczykowski står kampen exempelvis emot en "ny blandning av kulturer och raser, en värld av cyklister och vegetarianer som bara investerar i förnybar energi och kämpar mot varje form av religion" (s. 147).

Müller lämnar ett viktigt bidrag med sin minimalistiska definition av populism. Hans uttryckliga mål är att utvinna en weberiansk idealtyp (s. 19) som oavsett tid och plats kan användas för att skilja populisterna från icke-populister. En invändning är att författaren

inte tydliggör på vilka sätt man kan och inte kan använda idealtyper. För det uttalade ändamålet att särskilja yttringar av ett visst politiskt förhållningssätt är idealtypen effektiv. Men han verkar ta den med sig även i diskussioner om hur vi här och nu ska förstå och bemöta populismen, och här blir det inte lika övertygande. När man ska utarbeta konkreta politiska strategier och förhållningssätt måste man ha kunskap om det specifika och kontextbundna. I våra dagars Europa måste man väga in sådant som exempelvis sönderfallande välfärdsstater, vidgade klyftor, skiftande klassidentiteter, historiskt grundad rasism och en informationssituation präglad av auktoritetsmisstro, filterbubblor och alternativa offentligheter.

Det finns också en annan märklig sammanblandning. När Müller ska ringa in sin teoretiska idealtyp så inleder han med att gå igenom och avfärda några befintliga sätt att förstå populism. Han ägnar flera sidor åt att kritisera sociologiska och psykologiska teorier, som i olika varianter handlar om att det är "globaliseringens förlorare" som lockas av populistiska budskap. Eftersom dessa blivit omsprungna i samhällets ekonomiska och sociala tävlan, drivs de av känslor som rädsla, vrede och ressentiment och är därför mottagliga för förenklade budskap som också uppvärderar dem genom att innesluta dem i det "äkt folket". Müller avfärdar dessa teorier lite för lättvindigt med argumenten att de är empiriskt ohållbara och att de uttrycker ett förakt för de lägre samhällsklasserna. Hur det än må vara med den saken, är det väldigt svårt att förstå hur hans idealtyp skulle kunna ersätta dessa teorier. Det han ger oss är en renodlad *begreppsdefinition* av populism, medan de sociologiska och psykologiska teorierna ger en förklaring av *stödet* för populism. Müller har ingen tydlig alternativ förklaring att ge oss, och kan inte heller ha det eftersom hans ambition ligger på en annan nivå – något som emellertid inte uttalas. En konsekvens av detta är att vi än en gång får ställa oss tvekande till i vilken utsträckning

hans idealtyp verkligen kan hjälpa oss förstå med vilka verktyg populismen bör bemötas. En populismteori måste alltid vara en demokratiteori, skriver han (s. 16). Men en teori om stödet för (och lösningen på) populism måste nog alltid vara en samhällsteori, kan man invända. En konkret risk är att Müllers raska avfärdande av sociologiska och psykologiska förklaringsmodeller gör det bland annat omöjligt för honom att se sociala reformer och omfördelning som en del av lösningen.

LITTERATURFÖRTECKNING:

Müller, Jan-Werner, 2013. *Demokratins tidsålder. Politiska idéer i 1900-talets Europa*. Göteborg: Daidalos.

Sara Kalm är verksam vid Statsvetenskapliga institutionen, Lunds universitet.
E-post: sara.kalm@svet.lu.se

Stangneth, Bettina, 2014. *Eichmann before Jerusalem. The unexamined life of a mass murderer*. London: Penguin Random House.

Anmälan av Peter Strandbrink

I det avförtrollade – ett begrepp som Max Weber lånade av den tyske romantikern Friedrich Schiller – moderna samhället saknas egentligen vetenskapligt tålamod för det som inte kan påvisas eller verifieras förnuftsmässigt. En sidoeffekt av den höga värderingen av rationellt tänkande är emellertid att vissa fenomen, begrepp och omständigheter tenderar hamna utanför vetenskapens uppmärksamhetsradie, trots att de ibland kan spela en dramatisk roll för hur vi ska förstå samhället eller värdera politiska händelser och sammanhang. Hur ser rationella analyser ut av sådant som kärlek, hat, legender, ikoner, hämnd, likgiltighet, bitterhet, godhet, girighet, tro eller begär? De är uppenbart att de kan vara extremt politiskt betydelsefulla, men är de ens möjliga att analysera rationellt?

I den serie reportage för *The New Yorker* (sammanskrivna med ett post scriptum i den bok som publicerades av *The Viking Press* samma år) från rättegången mot Adolf Eichmann i Jerusalem 1963 där hon formulerar sin teori om ondskans banalitet försöker Hannah Arendt tolka Eichmanns försvar och drivkrafter som central administratör av tredje rikets judeutrotning i Centraleuropa. Hennes argument är både mästerliga och skolbildande. Hon underkänner bestämt den normala etiska tolkningen att ondska på den närmast ofattbara nivå som bedrevs av den tyska nazismens ideologiska maskineri måste förankras i storslagna metafysiska eller ideologiska överväganden för dem som utför dess avgörande handlingar. Den normala bilden är att arbetet för dessa måste vara del av ett övergripande system eller paradigm som ger det mening och legitimitet. Arendt menar istället att det hos Eichmann är oförmågan till reflektion över statens ideal av hat, förakt, antisemitism, renhet, kränkhet och kollektivt raseri som gör deportation och massmord på en hel folkgrupp konkret möjlig. Hennes välkända slutsats är att Eichmann inte gjorde vad han gjorde under kriget för att han intellektuellt förhöll sig till en övergripande ideologisk* kulturell agenda – utan för att han *inte* gjorde det utan i första hand var intresserad av sin egen krets och sin egen byråkratisk-militära karriär. Hans delaktighet i Förintelsen saknade på så vis, menar Arendt, egentlig moralisk underbyggnad. Kan man tänka, förefaller hon anta, så kan man inte göra monstruösa handlingar. Arendts bild av denna avsiktslösa och därmed mer ansvarslösa ondska erinrar om den totala likgiltighet Josef K i Kafkas *Processen* från 1925 möter från 'Slottet' – vars namn- och motivlösa administrativa maskineri bara rullar vidare för att slutligen krossa honom. I båda fallen skär bilderna hårt mot den moraliska intuition som vill (eller rentav kräver) att skadliga handlingar har avsikter och subjekt. För Arendt saknas det hos Eichmann.

I sin välarbetade studie *Eichmann before Jerusalem* från 2014 vräker den tyska